

זו ט ו ת

ומרדכי יושב בשער המלך

אסתר, ב' יט; ו' י

מאת

א. י. ברור

ברור שאין זו ישיבת רוכלים, כאלה שבשערי חומת ירושלים ו"שער המלך" אינו כשער עיר — כפי שידמה למשכיל ישראלי, וגם לא ישיבת ראש בסנהדרין או בבית אולפנא, כפי שחשבו בעלי האגדה. המבקש הסבר לישיבה ולשער לא ימצאהו בערכי אסתר ומרדכי באנציקלופדיה המקראית ובכללית. האיראינסטיקה כנראה טרם הגיעה לבתי מדרשנו העליונים.

מפי מורי ורבי בספרות המדרשים, רבי מאיר איש-שלום, שמעתי בוינה ב-1907, שמרדכי היה פקיד רם-המעלה בחצר המלך עוד טרם עלתה אסתר למלכות. שער-המלך דמרדכי הריהו "כַּבֵּץ מֶלֶךָ" דדניאל (דני', סוף פרק ב'). וכמובן היה הבדל בין דרגת דניאל אחרי שפתר את החלום ובין מעמד מרדכי לפני מפלת המן.

מהמסופר על מרדכי ואסתר נראה, ששכניהם והחברה הלא-יהודית שבה התהלכו לא הכירו שיהודים המה. יהדותם לא התבלטה כלפי חוץ, בשם הפרטי, בצליל זר בלשונם, ואף לא בהתנהגותם. עד שלא הגידו בעצמם (אס', ב' ו; ג', ד) שמוצאם יהודי לא ידעו זאת הלא-יהודים שבמגע עמהם. לא היתה זאת התבוללות מכוונת כבתקופה ההלניסטית או בימינו, אלא תוצאה מתהליך טבעי במשך דורות, כפי שנראה להלן. השמות מרדכי ואסתר לא רק זרים אלא גם אלילים מובהקים. כיום אם יהודי נקרא ר' פייביש (שרגא) או איזידור יודעים רק המלומדים מקור השמות, מן Φοῖβος, כינוי לאפולו, אל האור היווני, ומן איזיס — מתנת איזיס — אלילה מצרית; בימי מרדכי ואסתר עוד עבדו לאליל ולאלילה, שעליהם נקראו היהודי והיהודיה שבשושן הבריה. בדניאל, חנניה, מישאל ועזריה הודבקו השמות האליליים מטעם המלכות, ומי הכריח את הדסה שתשנה שמה לאסתר. לא נאמר אם היה למרדכי שם הקודש בכלל. לוא נולד ביהודה, יתכן ששם אלקי ישראל היה נקרא עליו, לא שם אליל בבלי.

במגילת אסתר נאמר: איש יהודי היה בשושן הבריה ושמו מרדכי בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני. אשר הגלה... עם יכניה מלך יהודה... ויהי אמן את הדסה היא אסתר בת דוד (אביחיל) (ב'ה-ז). מחבר המגילה בקי היה בתצורות מלכי פרס ובגינוני המלכות, היתכן שלא ידע, שבין יציאת יכניה בגולה ועלית אחשורוש (הראשון) על כסא המלכות בשושן עברו למעלה ממאה ועשר שנים. באנאכרוניסם חמור בקביעת זמנו של אחשורוש (כגון לפני כורש הגדול) נכשלו בעלי אגדה מאוחרים בארץ-ישראל ובבל, לא בן פרס שלפני אלכסנדר מוקדון. מסתבר שאת המלים "אשר הגלה" יש ליחס לקיש, האחרון בשורת

השמות, לא למרדכי הראשון שבה. קיש דגן אינו אבי שאול, ושמעי בנו אינו אותו שמעי בן גרא, שחרף את דד המלך (שמו"ב, ט"ז, ה). הורת שמות מפורסמים בשבת בדורות מאוחרים טבעית היא, והרי גם יאיר אבי מרדכי הוא השלישי בשם זה במקרא (במ', ל"ב, מא; שופ', י', ג), ומי יודע כמה יאירים לא זכו להזכר בכתובים. גם השם אביחיל מופיע במקרא פעמיים לפני דורו שלא אבי אסתר, דוד מרדכי (במ', ג', לה; דה"א, ה', יד). אם נסכים לדעה, שמרדכי ואסתר דור רביעי לגולים היו, לא נתפלא שלא נקראו, או לא קראו לעצמם בשמות עבריים אלא בשמות מקובלים בקרב השכנים הנכבדים. בדורות האחרונים היה התהליך של שינוי השם מהיר יותר אצל היוצאים מתחומי מושב היהודים לארצות המערב.

בתהליך ההידמות לסביבה קדמו רמי המעלה, כמרדכי היושב בשער המלך, להמוני העם שבעיר שושן, לא בבירה (דייק בפסוק ג', טו). כנראה מרוכזים היו ברחובות מיוחדים, מוכרים היטב לשכניהם וניכרים בחוץ בדרכיהם השונות מכל עם" (ג', ח). ההנחה של גורת המן היא שקל להכיר את היהודים, להשיגם, להשמידם. רישומם בעיר בלט לעיני כל, מבוכתם כשגזרה הגזרה (ג', טו) וצהלתם כשבטלה (ח', טו) וידם הקשה כשעמדו על נפשם והרגו באויביהם למאות (ט', יב, טו). במחיצה שבין רמי המעלה, הנקראים בשמות אליליים, ובין המוני העם ומנהיגיו יש לראות סיבה לאי-הסכמת חלק מהעם, מיעוט לא מבוטל, למרדכי גם כשהיה משנה למלך דורש טוב לעמו (י', ג).

הידמותם של מרדכי ואסתר לרמי-המעלה הפרסיים או הבינלאומיים, שבתוכם ישבו והתהלכו, חיצונית היתה, פנימיותם היהודית לא נפגעה. שם-שמים לא נזכר בספר אסתר, אבל ברור שסירובו של מרדכי לכרוע בפני בן-אדם, אפילו בפני שר כל-יכול, לסכן את חייו בסירובו, לא מגאווה אישית נבע, אלא מהמנעות לחלק כבוד אלקים לאדם. הכריעה על הברכים היתה שכיחה מאוד בפולחנים האלילים באופק ראייתם של בני ישראל (מהם ירשה הנוצרים והמוסלמים), בישראל נדירה היתה, ורק במקדש שבירושלים. גדעון הכיר את עובדי הבעל בכריעתם לשנות מים (שופ' ז', ו; השווה מל"א י"ט, יח). בבית הראשון כרע שלמה בחנוכתו (מל"א ח', נד) וחזקיה כשטיהרוהו מטומאת האלילות (דהי"ב כ"ט, כט), ואין כריעה במקדש מחוץ לשני המעמדים החגיגיים האלה. לציבור שבשבילו נכתבה מגילת אסתר מובן היה סירובו של מרדכי מלכרוע. כמו כן ידע, שהצומות פירושם תשובה והזעקות לד' הן (ט', לא). בכל זאת לא ידועה הכונה שלא נזכר שם שמים במגילה זו (השווה יונה, ג', ה).

גם בלי הקבלה מספר אחר יבין המעיין שלא כסקרן יושב קרנות או כרוכל יושב מרדכי בשער המלך. איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי (ב', ה) — שושן הבירה נבדלת מהעיר שושן (ג', טו), היהודים ישבו בשושן העיר (ד', טז), ומי שישב בבירה מורם מעם היה. עמד על כך רבי אברהם אבן עזרא הפשטן: בשער המלך היה [מרדכי] קודם דבר אסתר, על כן הוא דר בארמון (ב', ה). הראב"ע ידע מקריאתו בערבית וממסעותיו הרחוקים, שער המלך מהו. יתכן שהגיע לאזניו הד מתרגום שער-המלך של השבעים, כפי שנראה להלן.

"ישב" משמש במג' אסתר לא רק במובן פשוט, כ"המלך יושב על כסא מלכותו... נכח פתח הבית" (ה', א), אלא גם משרה גבוהה: שבעת שרי פרס ומדי רואי פני

המלך, היושבים ראשונה במלכות (א', יד). ישיבה במלכות היא דרגת שרים עליונים, הדנים עם המלך בשאלת יסוד ומקבלים פקודות מפיו. בפרס היו שבעה שרים כאלה על מאה ועשרים ושבע מדינות, לא עשרים ואחד כבמדינתנו — התפקידים לא היו מגוונים כבימינו, והשליט לא היה תלוי במפלגות. במשתה היין ראו את פני המלך לא רק שבעת הראשונים אלא כל המוזמנים. היושב בשער המלך ממלא תפקיד חשוב בשער, והוא ידוע למלך בעצמו (ו', י). יתכן שנתמנה ישר על ידו, ועל נאמנותו סמך.

תיאור שער-המלך בחצרות מלכי פרס זהו ענין לפרק בספר ארכיאולוגיה של פרס הקדומה. מביקורי בפרסה (פרספוליס) בשנת 1935 רשמתי (אבק דרכים, ח"ב עמ' 324) שהשער הוא בנין כביר לתפארה ומבצר מגן. צילום מפינה בשער אפשר לראות מול ערך אחד-ערך באנצ' העברית. ממדי החצר כולה היו 472×280 מטר, כלומר 132 דונים.

על תפקידו של מרדכי בשער אין ידיעה מפורשת, אבל מתקבלת על הדעת האגדה שבמדרש ישן (בילקוט שמעוני לפסוק ב', כא), המיחסת לו שרות, הנקרא כיום בטחון ומודיעין: אמר רבי לוי... כשנכנסה אסתר למלכות אמרה לאחשורוש: אתה למה אין אתה עושה כשם שהיו המלכים הראשונים עושים, שהיו מושיבים אדם צדיק יהודי יושב בשער המלך. נבוכדנאצר הושיב את דניאל על פתחו, שאם יגיע לו דבר היה אומר לו, שנאמר דניאל בתרע מלכא. אמר לה: מכרת את יהודי כשר, אמרה ליה: יש כאן אדם כשר וצדיק ושמו מרדכי. בגתן ותרש היו עומדים בשער. כיון שהעבירים המלך והעמיד מרדכי תחתיהם קצפו ואמרו...

לפי זה לא במקרה גילה מרדכי את הקשר של שני הקצינים שומרי הסף. שרותי מודיעין בפרס הקדומה מפותחים ומאורגנים היטב היו במרכז ובמדינות, "עינים ואזנים" היו למלך בכל מקום, ודואר הרצים (ג', יג; ח' י) העביר לא רק פקודות אלא גם ידיעות במהירות רבה. השם הכבלי מרדכי והפרסי אסתר סימן, שהמשפחה יושבה ב"בירה", היא פרור הפקידות הגבוהה, היתה מעורבת בחוגי השלטון. אין זה מן הנמנע, שיישבת יהודי זה בשער המלך היא משרת מודיעין, ואם נארוג הקבלה לדורות מאוחרים ולדורנו ישנם ניגודים בין היושבים ראשונה במלכות ובין הבלשנות הגבוהה — גם בלי האונה לשיחות בטלפונים וללא מיקרופונים חבויים בקירות.

תרגום השבעים, שהיה קרוב לתקופה הפרסית כחמש מאות שנה ויותר מבעלי האגדה ומהמתרגמים בארמית שבידינו, מיחס למרדכי משרה גבוהה עוד לפני גדולתה של אסתר, ושער המלך מזהה עם חצר המלך. בתחלת התוספת לאסתר שבראש הספר (הוצאת A. Rahlf) נאמר: *ἄνθρωπος μέγας θεραπεύων ἐν τῇ ἀλλοτρίῳ τοῦ βασιλέως* — מרדכי... יהודי... איש גדול משרת בחצר המלך. שער המלך הוא מעתיק גם בפרקים הבאים כמו חצר סתם ו"יושב" בשורש *θεραπεύ*. אין הכרח להניח שלפני השבעים היתה גירסה חצר המלך במקום שער המלך, השער שייך לחצר, והתרגום לענין ולא מילולי. גם במקרא נמצא הקבלה שער — חצר: בואו שערינו בתודה חצרותינו בתהלה (תהלי ק', ד).

השבעים אינו מודיע *θεραπεία* (שרות) של מרדכי, אע"פ שבעינינו אחרים יש

לו הרחבות ותוספות. להבנת הדרוש ופירוש חז"ל תורמת ההרחבה לפסוק ב', כ: — οὕτως γὰρ ἐνετείλατο αὐτῇ M. φοβεῖσθαι τὸν θεὸν καὶ ποιεῖν τὰ προστάγματα αὐτοῦ καθὼς ἦν μετ' αὐτοῦ καὶ Ἐσθηρ οὐ μετέλλαξεν τὴν ἀγωγὴν αὐτῆς.

כי כך צוה עליה מרדכי לירא את אלהים ולקיים מצוותיו כמו בהיותה עמו, ואסתר לא שינתה את מנהגה (התנהגותה).

תוספת זו הושפעה מספר דניאל המתאר צדקת דניאל וחבריו והמנעותם מפת-בג המלך.

תרגום ראשון הארמי מרחיב את הדיבור בפסוק זה: שמרה שבת ומועדים, נזהרה מתבשילי גויים, ומינם לא טעמה, קיימה דיני טהרה וכל הדינים שבנות ישראל מצוות עליהן. לפי פרקי דרבי אליעזר (פרק ג') ישב מרדכי בשער המלך לראות שלא תטמא אסתר בכל מאכל טמא — מעין משגיח על הכשרות.

בעלי האגדה עטרו את מרדכי בכתרי תורה וחכמה וחסידות, זיהוהו עם מלאכי הנביא ועזרא הסופר, דימוהו לאברהם בדורו ולמשה בדורו. ידע שבעים לשון — בגתן ותרש נכשלו בחשבם שאינו מבין שפתם — וישב בלשכת הגזית. על יסוד שבחיו אלה מעלה בעל תרגום א' את ישיבתו בשער המלך לנשיאות בסנהדרין, שהתקינה לו אסתר המלכה (ב', כא; ו', י) בשער המלך. טיבו של סנהדרין זה לא נתפרש. נראה שהכוונה לישיבה ולא לבית-דין עליון.

אנא (המן) חזי ית מרדכי יהודאה דיתיב בסנהדרין עם עולמיא בתרע פלטרין דמלכא (ה, יג). חברי הסנהדרין היו איפוא בחורי ישיבה (עולמיא). גם אגדות אחרות מקיפות את מרדכי בתלמידים. כשרכב על הסוס ברחוב העיר והמן נוהג בו שר מרדכי "ארוממך ה' כי דליתני" וגו', ענו הבחורים המלווים אותו במקהלה פסוק אחר פסוק (פסיקתא רבתי, יח).

נאים דברי האגדה המבטאים רוח הדורות של אומריהם, ולנו נאה ביותר הבנת מקרא כפשוטו, מעשהו של מרדכי בשער המלך. בודאי לא כדי לרמוז להדסה בח דודו שלא תגיד את עמה ומולדתה כדברי רש"י. ישיבתו קבע היתה לא ארעי, לא אורח. איש מן השוק, אלא פקיד רם דרג.